
Svätec a jeho funkcie v spoločnosti I.

Eds. Rastislav Kožiak – Jaroslav Nemeš. Bratislava: Chronos, 2006. 440 s.
ISBN 80-89027-19-9

© Centrum pre štúdium kresťanstva. Všetky práva vyhradené.

Pri citovaní prosíme dodržať autorské práva jednotlivých autorov a uvádzať zdrojovú publikáciu.

All published work, regardless of the medium in which it was published, is considered by law to be copyrighted by the author. It is important that all such articles and references to them be attributed to the author and source.

Atribúty svätca na gotických kachliciach stredoslovenskej banskej oblasti

Marta Mácelová

MÁCELOVÁ, Marta: *Attributes of a Saint at the Gothic Stove Tiles from the Central Slovak Mining Region*. In: Svátec a jeho funkcie v spoločnosti I. Bratislava: Chronos, 2006, p. 369-382.

Author focuses in his study on the aspects of saints in the collection of the gothic and late gothic stove tiles from the central slovak mining region. The late gothic iconographic motives rank among the most beautiful ones.

KEYWORDS: Central Slovakia, Iconography, Gothic Tiles, Saint, Attribute

Kachliarskou produkciou, technológiou výroby, chronológiou, územným rozšírením a ikonografiou kachlíc či už gotických alebo renesančných sa zaoberali najmä v poslednom polstoročí početné monografie i parciálne štúdie odborníkov rôznych spoločenskovedných odborov u nás i v zahraničí.¹ Cieľom príspevku nie je postihnúť všetky vymenované oblasti spájajúce sa s produkciou tohto druhu materiálnej kultúry obdobia gotiky, svoj pohľad chceme upriamiť na kachliarsku tvorbu v stredoslovenskom banskom regióne, ktorá vykazuje niekoľko spoločných znakov s rovnakými výrazovými prostriedkami. Ikonograficky je veľmi početná a rôznorodá, preto sme si vybrali iba komorové reliéfne kachlice s figurálnym námetom, ktorých čelnú stenu zdobí **reliéf s postavami svätcov**. Zaujímáť nás budú **atribúty**, ktoré čiastočne vypovedajú o frekvencii a oblúbenosti svätcov v regióne, resp. o spoločenskej objednávke. Tá totiž dávala zhotoviteľovi - kachliarovi impulz na zakomponovanie určitého reliéfného motívu do telesa kachľovej pece.

---

¹ Najnovšie analytické a syntetizujúce práce v strednej Európe ku kachliarstvu: Zborník z konferencie Gotické a renesančné kachlice v Karpatoch. Ed. J. Chovanec. Trebišov: Arx Paris, 2005, s. 205-216; KRAJČÍK, R.: Středověké kamnářství. Výzdobné motivy na gotických kachlích z Táborska. Tábor 2005; PAVLÍK, Č. – VITANOVSKÝ, M.: Encyklopedie kachlí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Ikonografický atlas reliéfů na kachlích gotiky a renesance. Praha: Libri 2004; FROLÍK, J.: Kachle Chrudimska. Sbírký regionálního muzea v Chrudimi (5/II). Chrudim 2003; JANIÁK, T.: Kafle gotyckie w zbiorach Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie. Gniezno 2003; Katalóg kachlíc: Gerencserek, kályhások, tűzvigyázók. Feudáliskori kályhacsempék az Alföldről és peremvidékéről. Gyula 2002; HAZLBAUER, Z.: Krása středověkých kamen. Obraz náboženských ideí v českém uměleckém řemesle. Praha: Zvon 1998; KOCSIS, E. – SABJÁN, T.: A visegrádi királyi palota kályháí és kályhacsempé leletei. Visegrád: Mátyás Király Múzeum 1998; DYMEK, K.: Średniowieczne i renesansowe kafle śląskie. Wrocław 1995; TAMÁSI, J.: Verwandte Typen im schweizerischen und ungarischen Kafelfundmaterial in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts. Budapest: Ungarisches Landesdenkmalamt 1995.

PRODUKCIA BANSKOBYSZTRICKEJ KACHLIARSKEJ DIELNE

Nálezy z Banskej Bystrice

Pôvod kachľových pecí sa hľadá v západnej Európe, v Nemecku a Švajčiarsku na prelome 10./11. storočia, ich výskyt v strednej Európe až v 13. a na začiatku 14. storočia.² S výstavbou kachľových pecí sa priestor zahrieval postupným vydávaním naakumulovaného tepla, ktoré zvýšilo kultúru bývania a zároveň odstránilo nebezpečenstvo požiarov z otvorených ohnísk.³ Kachľová pec patrila k najvýraznejším doplnkom inventára stredovekého domu a okrem bohatstva majiteľa často odrážala aj jeho vkus. V našom príspevku časovo túto produkciu ohraničíme obdobím neskorej gotiky, kedy dosahuje najvyšší rozkvet meštianska kultúra. V stredoslovenskej banskej oblasti je to obdobie s prekvitajúcou stavitel'skou, sochárskou a umelecko-remeselnou produkciou. Je odrazom prosperity regiónu, ktorý prilákal a sústredil mnohých domácich ale aj zahraničných odborníkov, podieľajúcich sa na prestavbe kostolov, domov bohatých majiteľov baní a mestského patriciátu.⁴ Zároveň odráža kontakty banských miest s významnými európskymi centrami výroby a obchodu.⁵

Najväčšia kolekcia gotických kachlíc, pochádzajúca zo stredoslovenskej banskej oblasti sa v súčasnosti nachádza v zbierkovom fonde Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici. Počíta sa na desiatky celých exemplárov a tisíce fragmentov. Jej komplexné spracovanie je len v začiatkoch, nakoľko tento vzácny fond sa rozšíril o doposiaľ neznáme exempláre najmä v poslednom desaťročí počas systematického archeologického výskumu v mestskom hrade.⁶ Početná kolekcia sa získala z parciel dotknutých stavebnou činnosťou a rekonštrukčnými prácami v interiéroch na centrálnom námestí⁷ a Dolnej ulici. Väčšia časť kachlíc bola publikovaná v odborných periodikách a prezentovaná na výstavách a je známa odbornej i laickej verejnosti doma i v zahraničí.⁸ Projekt rekonštrukcie aspoň jednej kachľovej pece, ktorá by bola súčasťou spoločenskovednej expozície múzea v Thurzovom dome sa zatiaľ nerealizoval. Kachľová pec by totiž nielen reprezentatívne dotvárala interiér historického Thurzovho domu (Mittelhaus), v ktorom pravdepodobne v stredoveku podobné výhrevné teleso existovalo, ale dokumentovala by aj existenciu

---

² HOLČÍK, Š.: Stredoveké kachliarstvo. Bratislava 1978, s. 17.

³ PAVLÍK, Č. – VITANOVSKÝ, M.: Encyklopedie kachlů, s. 9.

⁴ HOLČÍK, Š.: Stredoveké kachliarstvo. Bratislava 1978, s. 25-26.

⁵ MÁCELOVÁ, M.: Kontakty Banskej Bystrice s Európou a ich odraz v materiálnej kultúre. In: Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice I. Ed.: Nagy, I. - Graus, I. Banská Bystrica 2006, s. 121-122.

⁶ MÁCELOVÁ, M.: Archeologický výskum Mestského hradu v Banskej Bystrici. In: Archaeologia historica 22. Brno 1997, s. 186-188.

⁷ MÁCELOVÁ, M.: Gotické kachľové pece z banskobystrickej radnice. In: Archaeologia historica 24. Brno 1999, s. 409-420.

⁸ O novo nájdených exemplároch kachlíc informovala autorka príspevku maďarského archeológa a experta na stredoeurópsku kachliarsku produkciu I. Holla, ktorý promptne zaradil nové banskobystrické nálezy do analýz publikovaných napr. v štúdiách: HOLL, I.: Középkori kályhacsempék: Egy 120 éves kutatási terület. In: Gerencserek, kályhások, tűzvígyázók. Feudáliskori kályhacsempék az Alföldről és peremvidékéről. Gyula 2002, s. 15, pozn. 18.; HOLL, I.: Ungarisch-polnische Beziehungen Aufgrund der Ofenkacheln (zweite Hälfte 15. – erste Hälfte 16. Jahrhundert. In: Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 55, 2004, s. 249, Abb.2, 5-6.

banskobystrickej kachliarskej dielne, lokalizovanej na Dolnú ulicu č. 35,⁹ ktorej produkcia presiahla hranice stredovekého mesta a regiónu.¹⁰

I. Najstaršie kachlice – druhá štvrtina 15. storočia

Kachliarske remeslo v meste Banská Bystrica malo zrejme už dávnejšiu tradíciu, ktorá nie je doložená písomnými prameňmi. Na základe archeologických nálezov môžeme produkciu kachlíc rozdeliť do viacerých fáz. Najstaršia kachľová pec z Banskej Bystrice je datovaná do obdobia pred polovicou 15. storočia. Jedná sa o jeden z najvýznamnejších archeologických nálezov roku 1996, kedy sa in situ v interiéri starej fary v mestskom hrade severozápadne od kostola Nanebovzatia Panny Márie našiel sokel pece.¹¹ Pec bola vyhotovená prevažne z nádobkovitých, no aj z reliéfnych neglazúrovaných kachlíc. Stála na tehlovom podstavci obloženom reliéfnymi doskami z pálenej hliny na maltovej dlážke a bola spolu s bohatým inventárom fary zničená pri požari 10. apríla roku 1500. Na reliéfe kachlíc prevažuje ornamentálny rastlinný motív, motív rozety, grifa, leva ležiaceho pod stromom i jednochvostého leva v erbovom štíte, ale aj motív architektúry. Pec bola pravdepodobne opravovaná v priebehu druhej polovice 15. storočia a vtedy sa do telesa pece mohli dostať 2 nájdené exempláre glazúrovaných kachlíc. Fragment kachlice so zelenou glazúrou s reliéfom leva ležiaceho pod stromom sa našiel aj v barbakane¹² a v južnej časti areálu mestského hradu.¹³ Reliéfné motívy majú analógie na Slovensku,¹⁴ Morave,¹⁵ v Čechách,¹⁶ Maďarsku,¹⁷ Švajčiarsku,¹⁸ Poľsku¹⁹ a Rumunsku.²⁰ Kachlice s grifom a levom ležiacim pod stromom boli použité pri výstavbe kachľovej pece v rokoch 1454-1457 na kráľovskom zámku v Budíne.²¹ Špecializované kachliarske dielne tu pracovali už na začiatku 15. storočia pre kráľovský dvor. Podľa I. Holla prenikli kópie kachlíc z kráľovských dielní

⁹ HOLČÍK, Š.: Ešte raz k nálezom gotických kachlíc v Banskej Bystrici. In: Zborník SNM 71. História 17. Bratislava 1977, s. 135, tab. na s. 137; v štúdií je publikovaná aj zahraničná literatúra, týkajúca sa prvých nálezov kachlíc v Banskej Bystrici, história výskumu na parcele a nálezy.

¹⁰ HOLČÍK, Š., P.: Stredoveká kachliarska dielňa v Banskej Bystrici. In: Zborník SNM 68. História 14. Bratislava 1974, s. 175-192. HOLČÍK, Š.: Stredoveké kachliarstvo, s. 26.

¹¹ MÁCELOVÁ, M.: Kachľová pec z 15. storočia z Banskej Bystrice. In: Studia Archaeologica Slovaca Mediaevalia. I. Bratislava 1988, s. 85-96.

¹² UŠIAK, P.: Kachlice z barbakanu Mestského hradu v Banskej Bystrici. In: Archaeologia historica 27, Brno 2002, s. 627, obr. 9.1.

¹³ Fragments pochádzajú z rýh pre inžinierske siete, hĺbených mechanizmami vo februári 1996. Uložené sú v depozitári SM v Banskej Bystrici.

¹⁴ Pozri katalóg výstavy EGYHÁZY-JUROVSKÁ, B. – FÜRYOVÁ, K.: Stredoveké kachlice. Bratislava 1993, kat. č. 38-39.

¹⁵ MICHNA, P.J.: Archäologische Nachweise der mährisch-ungarischen Beziehungen im 15. Jahrhundert. In: Folia Archaeologica XXV. Budapest 1974, s. 192.

¹⁶ BRYCH, V. – STEHLÍKOVÁ, D. – ŽEGLITZ, J.: Pražské kachle doby gotické a renesanční. Katalog výstavy. Praha 1990, kat. č. 38-41.

¹⁷ TAMÁSI, J.: Verwandte Typen, s. 38.

¹⁸ TAMÁSI, J.: Verwandte Typen, s. 39.

¹⁹ PIĄTKIEWICZ-DERENIOWA, M.: Kafle wawelskie okresu wczesnego renesansu. Studiów do Dziejów Wawelu, T. II. Kraków 1961, s. 303-375.

²⁰ HOLL, I.: Ungarisch-polnische Beziehungen, 2004, Abb.2, 5-6.

²¹ VOIT, P. – HOLL, I.: Alte ungarische Ofenkacheln. Budapest 1963, s. 20, obr. VIII.

z Budína aj do provinčných kachliarskych dielní.²²

Banská Bystrica udržiavala v 15. stor. čulé obchodné kontakty s oblasťami dnešného Rakúska, Nemecka, Švajčiarska, Maďarska, Sliezska a Čechami, čo okrem dovezených luxusných komodít do Banskej Bystrice dokazuje aj rozšírenie motívov na reliéfnych kachliciach, ktoré ovplyvnili kachliarsku produkciu v tomto banskom meste.²³ Pri písaní svojej monografie o príbuznosti typov na švajčiarskych a maďarských kachliciach druhej polovice 15. stor. sa pokúsila maďarská bádatelka J. Tamási určiť pôvod a šírenie viacerých typov kachlíc, banskobystrické nálezy v tom čase ešte neboli známe, preto do súpisu neboli zaradené.²⁴ J. Hoššo pri analýze kachlíc zo stredoslovenskej banskej oblasti v rámci príspevku o obchodných kontaktoch územia Slovenska so strednou Európou preferuje priame preberanie predlôh pri výrobe tohto typu reliéfnych kachlíc z nemeckých dielní napr. formou grafických listov pred sprostredkovaním budínskou dielňou.²⁵ K jeho názoru sa prikláňame, nakoľko vybavenie interiéru starej fary obsahovalo luxusné importy, pochádzajúce z oblasti južného Nemecka, z Augsburgu a kontakty s kolískou kachliarstva boli výrazné.²⁶ Nevylučujeme však ani pôsobenie vplyvu budínskej dielne, vzhľadom na prepojenie oboch miest.

II. Kachlice z polovice 15. storočia

Do obdobia pôsobenia Štefana Junga vo funkcii richtára (1450-1457) datujeme zelenou glazúrou polievané kachlice z pece, postavenej pravdepodobne v drevenej stavbe radnice, ktorá sa nachádzala južne od kostola Nanebovzatia Panny Márie v mestskom hrade. Zhorela tiež pri požiari v roku 1500.²⁷ Štýlovo rovnaká pec zdobila poschodie meštianskeho domu (v poslednej tretine 15. storočia v majetku V. Mühlsteina) na dnešnom námestí a glazúrované kachlice z jej deštrukcie boli použité do zásypu renesančnej klenby.²⁸ Kachlice z oboch kachľových pecí vykazujú rovnaké technologické a typologické znaky. Z kolekcie kachlíc z meštianskeho domu sme vyčlenili trinásť ikonografických motívov s tematickými námetmi: heraldickým, mravoučným a vzťahovým, zoomorfným, architektonickým a geometrickým a napokon náboženským. Na týchto posledných reliéfoch kachlíc je znázornený Baránok Boží (Agnus Dei), Panna Mária s dieťaťom Ježišom na rukách, sv. Juraj bojujúci s drakom a modliaca sa princezná, sv. Katarína a sv. Ladislav. Všetky kachlice boli poliate zelenou glazúrou. Nejednotná výtvarná úroveň týchto kachlíc hovorí o použití viacerých umeleckých predlôh z priestoru strednej Európy, pričom remeselné prevedenie všetkých výrobkov nesie pečať jednej remeselníckej dielne, predpokladáme, že domácej – banskobystrickej.

²² VOIT, P. – HOLL, I.: *Alte ungarische*, s. 24.

²³ MÁCELOVÁ, M.: *Kontakty Banskej Bystrice*, s. 122.

²⁴ TAMÁSI, J.: *Verwandte Typen*, s. 19, 30.

²⁵ HOŠŠO, J.: Príspevok k poznaniu kontaktov a obchodných ciest na príklade nálezov stredovekej keramiky z územia Slovenska. In: *Slovensko a európsky juhovýchod. Medzikultúrne vzťahy a kontexty. (Zborník k životnému jubileu Tatiany Štefanovičovej)*. Ed. A. Avenarius, Z. Ševčíková. Bratislava: FFUK, Katedra všeobecných dejín a katedra archeológie 1999, s. 164-167, 170.

²⁶ MÁCELOVÁ, M.: *Kontakty Banskej Bystrice*, s. 123.

²⁷ MÁCELOVÁ, M.: *Archeologický výskum Mestského hradu*, s. 186-188.

²⁸ MÁCELOVÁ, M.: *Gotické kachľové pece*, s. 409-419; MÁCELOVÁ, M.: *Ikonografia gotických kachlíc z banskobystrickej radnice*. In: *Gotické a renesančné kachlice v Karpatoch*. Ed. J. Chovanec. Trebišov: Arx Paris, 2005, s. 205-216.

III. Kachlice z poslednej štvrtiny 15. storočia

Záujem odborníkov od prvých nálezov v Banskej Bystrici na konci 19. storočia pútajú najmä reliéfné kachlice, ktorých čelná stena má výzdobné motívy spracované na vysokej umeleckej úrovni a je dokladom neoddeliteľnej spolupráce hrnčiara s umeleckým remeselníkom - rezbárom. Na túto skutočnosť poukázal už znalec stredoeurópskej kachliarskej produkcie Š. Holčík.²⁹ Aj súčasný odborník na hrnčiarsku a kachliarsku produkciu stredovekého Slovenska J. Hoššo považuje reliéfné kachlice za „malé veľdiela“ a tento prívlastok prisudzuje najmä kolekčii kachlíc zo stredoslovenskej banskej oblasti pre ich vysokú výtvarnú a estetickú úroveň, ktorá je porovnateľná s najdokonalejšími výrobkami v alpskej oblasti.³⁰ Umelecké výrobky stredovekého stredoslovenského kachliarstva boli prezentované aj na výstave Gotika v SNG v roku 2003.³¹ Kachlice s umelecky vypracovaným reliéfom, pripomínajúcim neskorogotické tváre a postavy svätcov na oltároch, sa našli v Dolnej ulici č. 35 v záhrade Bothárovhovho domu v r. 1894, 1973,³² 1979,³³ v Ěbnerovom dome na Nám. SNP č. 22 v r. 1907³⁴ a na prízemí v zásype rekonštruovanej radnice na Nám. SNP č. 1 v r. 1996.³⁵ Reliéfné kachlice z prízemnia radnice sú všetky rezné, bez glazúry a okrem reliéfnaj busty sv. Petra a proroka Eliáša sa na reliéfoch vyskytujú najmä žánrové motívy, odzrkadľujúce život mešťanov znázornených v dobovom odeve z konca 15. storočia. Severne od veže barbakanu sa v juhozápadnom rohu v mestskom hrade počas výskumu prof. Balašu v r. 1973³⁶ i autorky príspevku v r. 1996 našli fragmenty deštruovanej kachľovej pece s neglazúrovanými exponátmi s reliéfmi sv. Michala, sv. Juraja, tancujúceho šaška i reliéf s pravou podobou tváre Ježiša Krista - tzv. „Veraikon“.³⁷ Fragmenty farebne glazúrovaných kachlíc sa našli pri západnom opevnení v mestskom hrade, v ryhe pre inžinierske siete na Dolnej ulici č. 5 a rovnako na parcele domu na Nám. SNP č. 3.³⁸ Všetky kachlice pochádzajú z banskobystrickej kachliarskej dielne, pozostatky produkcie ktorej sa našli na parcele domu v Dolnej ulici č. 35. Táto zanikla pri veľkom požiari mesta 10. apríla 1500.

²⁹ HOLČÍK, Š.: Stredoveké kachliarstvo. Bratislava 1978, s. 14.

³⁰ HOŠŠO, J.: K technológii a lokalizácii výroby neskorogotických kachlíc na Slovensku. In: Zborník SNM 91. Archeológia 7. Bratislava 1997, s. 95. J. Hoššovi ďakujem za možnosť použitia ním prekreslených obrázkov svätcov Štefana a Imricha v tomto príspevku (obr. 7 a 8).

³¹ BURAN, D. a kol.: Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia. Bratislava: SNG a Slovart 2003.

³² Históriau nálezu sa podrobne zaoberal HOLČÍK, Š. P.: Stredoveká kachliarska, s. 175-192; HOLČÍK, Š.: Ešte raz k nálezom, s. 133-138. Zoznam kachlíc z Banskej Bystrice, uložených v budapeštianskych múzeách publikovala CSEREY, S. E.: Adatok a besztercebányai (Banská Bystrica) kályhacsempékhez. In: Folia archaeologica 25. Budapest 1974, s. 205-217. Novšie nálezy z parcely z roku 1973 vid': BALAŠA, G.: Gotické kachličky v záhrade domu v Dolnej ulici č. 35 v Banskej Bystrici. In: Pamiatky a Príroda č. 3. Bratislava 1974, s. 25; MÁCELOVÁ, M.: Nález stredovekých kachlíc v Banskej Bystrici. In: AVANS v r. 1979, Nitra 1980, S. 133.

³³ SURA, M.: Nálezová správa z umeleckohistorického výskumu Malinovského ul. č. 35 v Banskej Bystrici. Rkp. v archíve KPÚ. Banská Bystrica 1979.

³⁴ DIVALD, K.: Régi magyar fazekasmunkák. In: Siklóssy, L.: A magyar keramika története. Budapest 1917.

³⁵ MÁCELOVÁ, M.: Gotické kachľové pece, s. 412-419, obr. 5-6.

³⁶ BALAŠA, G.: Nálezová správa z archeologického výskumu na Hradnom areáli v Banskej Bystrici. Rkp. v archíve KPÚ v Banskej Bystrici. Banská Bystrica 1973.

³⁷ Nepublikované nálezy tejto kachľovej pece uložené v depozitári Stredoslovenského múzea.

³⁸ Nepublikované nálezy, uložené v Stredoslovenskom múzeu.

V suteréne predného traktu domu a tiež v dvornom trakte na Dolnej č. 35 sa našli tri kusy keramických foriem (forma s postavou sv. Jána,³⁹ fragment formy s postavou sv. Doroty⁴⁰ a fragment s motívom strešnej krytiny).⁴¹ Štvrtý fragment keramickej formy s postavou sv. Barbory sa našiel v Slovenskej Lupči – Kláštorsku.⁴²

Práve v tomto období sa produkcia dielne sústredila na série kachlíc s postavami svätcov v zobrazení celej postavy, alebo iba troch štvrtín. Svätica či svätec je zobrazený v šatách či plášti charakteristickom pre obdobie gotiky, so svätožiarou a príslušnými atribútmi, s jednoduchým pozadím, alebo v gotickom výklenku so stĺpikmi s fialovými nástavcami. Orámovanie kachlíc je buď jednoduché a tvorí ho kombinácia zliabku, prúta, hrany, alebo zložitá vo forme bohatého rámu s architektúrou vyplňajúcou pozadie okolo postavy. Tvar a rozmery kachlíc nie sú rovnaké, najmenšie štvorcové exempláre majú rozmery okolo 22-23 x 23-24 cm. Série kachlíc s architektúrou dosahuje rozmery obdĺžnika s rozmermi 35 x 26 cm. Reliéf na niektorých kachliciach je nízky, pri nikovej kachlici dosahuje výraznú hĺbku. Z postáv svätcov vynikajú reliéfy apoštolov Petra, Pavla a Jána, z dynastických svätcov Štefana a Imricha, zo ženských svätíc Barbora, Katarína, Margaréta, Dorota a Mária Magdaléna. Okrem postáv svätcov sa na reliéfoch vyskytujú starozákonní proroci, biblické postavy Adama a Evy, Judáša?, motív tancujúceho páru, ženy bijúcej muža, jazdca na koni, herolda, gajdoša, granátového jablka. Súhlasiac s datovaním Š. Holčíka⁴³ výrobu týchto kachlíc kladieme do posledných dvoch desaťročí 15. storočia. Aj najstarší písomný doklad o kachliarstve z roku 1482 sa zrejme viaže k vrcholnej produkcii tejto dielne, nakoľko hovorí o stavbe pece v mestskom hrade „...für den ofen auf die Kirchen“.⁴⁴ Mohlo by sa jednať o pec, fragmenty neglazúrovaných kachlíc z ktorej sa našli v objekte pristavanom ku kamennému hradobnému múru.⁴⁵

Nálezy z produkcie banskobystrickej kachliarskej dielne zo Slovenska

Nálezy, ktoré sú jednoznačne zaradené do produkcie banskobystrickej kachliarskej dielne sú datované do poslednej štvrtiny 15. storočia. Jedná sa o obdobie vrcholu umeleckej produkcie dielne, o časový úsek, v ktorom pre bystrického majstra - kachliara pracovali na modeloch pravdepodobne drevených foriem umelci - rezbári, ktorých hlavným zamestnaním bola umelecká výzdoba interiérov farských kostolov, kláštorov a verejných budov v Banskej Bystrici a v okolí.⁴⁶ Patrili do okruhu rezbárov neskorogotických skriňových oltárov, pracujúcich v stredoslovenskej banskej oblasti.

³⁹ PARÁDI, N.: Későközépkori kályhacsempe negatívok. In: Folia archaeologica 9, Budapest 1957, s. 180-181, tab. 30:1

⁴⁰ UŠIAK, P.: Formy na výrobu, s. 563, obr. 5:1.

⁴¹ Cseréy, S.E.: Adatok a besztercebányai (Banská Bystrica) kályhacsempekhez. In: Folia archaeologica 25, Budapest 1974, s. 212, obr. 7.

⁴² HANULIAK, V.: Zaniknutý stredoveký kláštor v Slovenskej Lupči. In: Pamiatky a múzeá 2/2001, obr. na s. 6.

⁴³ HOLČÍK, Š.: Stredoveké kachliarstvo, s. 25.

⁴⁴ MK ŠA -fasc. 915/26, s. 25 – mestská účtovná kniha Juraja Strüzerera.

⁴⁵ FILLOVÁ, L. – MÁCELOVÁ, M. – ŠIMKOVIC, M.: Opevnenie mestského hradu v Banskej Bystrici v 15. a na začiatku 16. storočia. In: Archaeologia historica 27, Brno 2002, s. 357 a 359.

⁴⁶ HOLČÍK, Š.: Stredoveké kachliarstvo, s. 26.

Banskobystrická produkcia kachlíc nebola určená iba pre mesto Banská Bystrica a jej bezprostredné okolie, napr. kláštor v Slovenskej Lupči.⁴⁷ Záujem o tieto umelecky stvárnené reliéfne kachlice, ktoré boli ozdobou kachľových pecí „luxusných súčastí interiérov“ prejavili aj banské mestá Kremnica⁴⁸ a Banská Štiavnica.⁴⁹ Vykurovali priestory premonštrátskeho kláštora na Bzoviku,⁵⁰ siene Oravského,⁵¹ Bratislavského⁵² a Fiľakovského hradu.⁵³ Našli sa pri archeologickom výskume na Sitne,⁵⁴ na hrade Sobôtka⁵⁵ a Šintava,⁵⁶ v starom hrade v Topoľčiankach,⁵⁷ v kaštieli v Devíne⁵⁸ a na hrade Branč.⁵⁹

Spoločné znaky vyhotovenia týchto exemplárov, ktoré sa prejavujú vo vypracovaní reliéfu centrálného obrazu (motívu) i rámovania, v dekorácii i v povrchovej úprave, jednoznačne určujú pôvod vyhotovenia v banskobystrickej dielni. Štefan Holčík na základe rovnakého postoja svätcov, podobnosti tváre vrátane úpravy vlasov, gesta v tvárach aj modelovania plášťov oblečenia predpokladá, že autorom modelov skupiny kachlíc bola jediná osoba.⁶⁰ Do vopred vyhotovených hlinených rámov rôznych veľkostí sa vkladali modely postáv, ktorým sa pridávali príslušné atribúty pre identifikáciu. Na podobnosť figúr svätcov na kachliciach s figúrami na rezbárskych a kamenárskych neskorogotických umeleckých dielach dostatočne poukázal už Š. Holčík.⁶¹ Banskobystrickú dielňu kladie na rovnakú úroveň, akú dosiahli kachliarske dielne v Ravensburgu, Schaffhausene a Steine na Rýne.⁶² Banská Bystrica patrila medzi najvýznamnejšie centrá kachliarskej výroby v 15. storočí.

⁴⁷ HANULIAK, V.: Zaniknutý stredoveký kláštor v Slovenskej Lupči. In: Pamiatky a múzeá 2/2001, obr. na s. 6.

⁴⁸ HOŠŠO, J.: Výsledky historicko-archeologického výskumu mestského hradu v Kremnici. In: Zborník FiFUK, Historica 39-40, s. 283-288, obr. 25.; ŠEŇOVÁ, N.: Svätý Juraj na medailách a kachliciach v zbierkach kremnického múzea. In: Kremnické múzeum. Zborník k 110. výročiu vzniku múzea v Kremnici. NBS – MMM v Kremnici. Bratislava 2000, s. 148-149; VITANOVSKÝ, M.: Nové nálezy historických kachlíc v Kremnici a technológia ich výroby. In: Kremnické múzeum. Zborník k 110. výročiu vzniku múzea v Kremnici. NBS – MMM v Kremnici. Bratislava 2000, s. 158-165;

⁴⁹ HOLČÍK, Š.: Stredoveké kachliarstvo, obr. 68.

⁵⁰ HOLČÍK, Š.: Stredoveká kachliarska dielňa, s. 176.

⁵¹ ČAPLOVIČ, P.: Oravský zámok. In: Pamiatky a múzeá 8, 1959, s. 168.

⁵² RATKOŠ, P.-POLLA, B.-LICHNER, J.-ŠTEFANOVIČOVÁ, T.: Bratislavský hrad. Bratislava 1960.

⁵³ KALMÁR, J.: A füleki vár XV.-XVII. Századbeli emlékei. Régészeti füzetek, ser. II-4. sz., Budapest 1917, tab. XLII.

⁵⁴ LABUDA, J.: Zajímavé kachlice z Banskej Štiavnice a Sitna. In: Gotické a renesančné kachlice v Karpatoch. Ed. Chovanec, J. Trebišov: Arx Paris 2005. s.177-180, obr. 14.

⁵⁵ DRENKO, Z.: Archeologický výskum tureckého hradu „Sobôtka“. In: Zborník SNM 64, 1970. História 10, s. 167.

⁵⁶ EGYHÁZY-JUROVSKÁ, B. – FÜRYOVÁ, K.: Stredoveké kachlice, obr. 11.

⁵⁷ RUTTKAY, M.: Tajomstvo kaštieľa v Topoľčiankach. In: Pamiatky a múzeá 3/1995, obr. na s. 16.

⁵⁸ EGYHÁZY-JUROVSKÁ, B. – FÜRYOVÁ, K.: Stredoveké kachlice, obr. 3.

⁵⁹ ŘÍHA, M.: Výsledky výskumu hradu Branč v obci Podbranč. In: AVANS v r. 1980, s. 261, obr. 152.

⁶⁰ HOLČÍK, Š.: Stredoveká kachliarska dielňa, s. 183.

⁶¹ HOLČÍK, Š.: Stredoveká kachliarska dielňa, s. 187-188.

⁶² HOLČÍK, Š.: Stredoveká kachliarska dielňa, s. 192.

Svätci na kachliciach a ich atribúty

Kresťanská ikonografia je neoddeliteľnou súčasťou všeobecnej ikonografie, ktorej sa od začiatku 90. rokov 20. storočia začala venovať zvýšená pozornosť aj u nás. Kým v minulom období sa ikonografii a atribútom svätcov venovali najmä umeleckohistorické štúdie v rámci opisu výtvarných diel obdobia gotiky, renesancie a baroka, v súčasnosti máme všeobecne dostupné monografické spracovania Života svätých, ktoré podávajú podrobný biografický výklad a ikonografiu vrátane **atribútov** (z lat. *attribuo* - priradovať).⁶³ Po všeobecných populárnych príručkách od V. Ryneša,⁶⁴ V. Remešovej,⁶⁵ vyšla v Čechách po storočí od prvého vydania v nemeckom Ulme (1898) v preklade podrobná príručka o atribútoch svätcov od R. Pfleiderera.⁶⁶ Okrem spomínaných prác sme sa pri opise atribútov svätcov na kachliciach zo stredoslovenskej banskej oblasti opierali o Oxfordský lexikon svätcov,⁶⁷ podrobnú monografiu o atribútoch od L. Skružného⁶⁸ a o práce H. Biedermanna,⁶⁹ J. Halla⁷⁰ a J. Royta - H. Šedinovej.⁷¹

Kým na najstarších reliéfnych kachliciach z druhej štvrtiny 15. stor. z Banskej Bystrice sa doposiaľ nenašli reliéfy so zobrazením svätcov, na početných glazúrovaných kachliciach z polovice 15. stor. dominujú iba traja svätci: Juraj, Ladislav a Katarína.

Najpočetnejšie zastúpenie má kachlica s reliéfom **sv. Juraja**, ktorá bola umiestnená v soklovej časti kachľovej pece. Sv. Juraj zabíjajúci draka sedí na koni, je oblečený v brnení, s vlajúcimi vlasmi, v pravom hornom rohu kľáči princezná s korunou na hlave (obr. 1). Úcta k tomuto svätcovi sa rozšírila na kresťanskom východe v 4. a 5. stor. a jeho kult do západnej Európy preniká v 6. stor.⁷² Boj sv. Juraja s drakom a modliacou sa princeznou patrí k najčastejšie zobrazovaným motívom na Slovensku, v Čechách, Poľsku i Maďarsku.

Kachlice so zobrazením **sv. Kataríny** boli umiestnené v soklovej časti a tvorili polovicu rohovej kachlice s obmenami s inými motívmi. Svätica je zobrazená s gloriolou a korunou na hlave, oblečená je v dlhom zriasienom rúchu. V pravej ruke drží meč a v ľavej celé koleso (obr. 2). Katarína pochádzala z Alexandrie a je zaradená do skupiny ranokresťanských panien a mučenic.⁷³ Patrí k najobľúbenejším sväticiam aj v stredoslovenskej banskej oblasti a jej patrocínium nesie farský kostol v Kremnici.

Tretí svätec, **Ladislav** – uhorský kráľ, syn Béla I. a poľskej princeznej sa podieľal na kanonizácii uhorských kráľov sv. Štefana a Imricha a slovenských svätcov Benedikta a Svorada. Je zakladateľom záhrebského biskupstva.⁷⁴ Podrobnú štúdiu

⁶³ RUSINA, I. - ZERVAN, M.: Životy svätých. Ikonografia. Bratislava 1994.

⁶⁴ RYNEŠ, V.: Atributy svätých. Roztoky 1969.

⁶⁵ REMEŠOVÁ, V.: Ikonografie a atributy svätých. Praha 1990.

⁶⁶ PFLEIDERER, R.: Atributy svätých. Praha 1998.

⁶⁷ FARMER, D. H.: Oxfordský lexikon svätcov. Bratislava 1996.

⁶⁸ SKRUŽNÝ, L.: Atributy vybraných biblických postáv, svätých a blahoslavených. Čelákovice 1996.

⁶⁹ BIEDERMANN, H.: Lexikón symbolov. Bratislava 1992.

⁷⁰ HALL, J.: Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění. Praha 1991.

⁷¹ ROYT, J. - ŠEDINOVÁ, H.: Slovník symbolů. Kosmos, příroda a člověk v křesťanské ikonografii. Praha 1998.

⁷² RUSINA, I. - ZERVAN, M.: Životy svätých. Ikonografia. Bratislava 1994, s. 77.

⁷³ GERÁT, I.: Stredoveké obrazové témy na Slovensku – osoby a príbehy. Bratislava 2001

⁷⁴ RUSINA, I. - ZERVAN, M.: Životy svätých, s. 123.

tomuto svätcovi a jeho zobrazeniu na kachliciach nájdených na Slovensku, v Maďarsku, Poľsku a v Rumunsku venovala rumunská bádatel'ka Ana Maria Gruia.⁷⁵ Sv. Ladislav na bystrickej kachlici má polvalcovú komoru a vykurovaciu čelnú stenu veľkých rozmerov a bol zasadený do nadstavcovej časti pece. Je štíhlejšieho postavy v brnení, bradatý, s bohatými vlasmi a kráľovskou korunou na hlave. Odev je členený na pancier, kovovú, štvornásobne rozdelenú suknicu, topánky s ostrými hami, nákolennicami, na rukách má rukavice a náplecníky. V pravej ruke drží štít s uhorským znakom, ktorý tvorí dvojité kríž v erbovom štíte. V ohnutej ruke drží halapartňu (obr. 3). Halapartňa predstavuje zbraň, ktorou sv. Ladislav zvíťazil nad Kumánmi.

Malé „veľdiela“ vrcholnej fázy produkcie bansko-bystrickej dielne, ako nazval neskorogotické kachlice J. Hoššo,⁷⁶ vynikajú najmä v reliéfoch spracovania svätcov. Najpočetnejšie zastúpení sú apoštoli Ján, Pavol a Peter, ktorí podľa Š. Holčíka mali menovcov v každej rodine a tak sa stali patrónmi členov jednotlivých patricijských domov.⁷⁷ Obľúbenosť si získali aj dynastickí svätci, kráľ Štefan, Imrich a Ladislav,⁷⁸ za ktorými nezaostávajú patrónky banských miest sv. Katarína, sv. Barbora a ďalšie dve zo skupiny tzv. štyroch veľkých panien sv. Margaréta (Margita) a sv. Dorota.⁷⁹ K nim sa pridáva ešte reliéfné zobrazenie sv. Márie Magdalény.

Sv. Ján – apoštol patril k najobľúbenejším učeníkom Krista a po jeho boku sa stal svedkom mnohých zázrakov. Bol pri jeho umučení a po zmŕtvychvstaní svojho majstra sa ujal jeho Matky Márie. Ján je zároveň aj evanjelistom, ktorému je pripísané evanjelium napísané na sklonku svojho života.⁸⁰ Na kachliciach je reliéfné zobrazené poprsie svätca v jednoduchom ráme, aj v zdobenom výklenku. Má bohaté kučeravé vlasy, siahajúce po pleciah, gloriolu na hlave. V pravej ruke drží preloženú šatku, v ľavej kalich, z ktorého vychádza had (obr. 4). Podľa legendy sv. Ján vypil jed podaný veľkňazom Aristodémom, ktorý mu neškodil. Popredné miesto zaujíma na oltári v Čeríne pri Banskej Bystrici, zasvätenom sv. Martinovi.⁸¹

Sv. Peter - apoštol tiež je zastúpený viacerými exemplármi kachlíc. V jednoduchom ráme je poprsie apoštola v tunike a pápežskom rúchu so strapcami, zobrazený s krátkymi vlasmi, bradou a gloriolou na hlave. Ľavú ruku má zohnutú na prsiach, v pravej ruke drží kľúč od Nebeského kráľovstva (obr. 5). Na niektorých kachliciach je zobrazený s nápisovou páskou „*st. Petro*“.

Posledným apoštolom je **sv. Pavol**. Znázornený s gloriolou na hlave, hustou bradou, kučeravé vlasy mu siahajú po pleciah (obr. 6). V ľavej ruke drží meč, v pravej ruke preloženú šatku a klinček? Ako rímskeho občana ho sťali mečom.⁸²

Z dynastických svätcov z posledného obdobia produkcie dielne je na kachliciach zobrazený **sv. Štefan**, ktorý bol synom uhorského veľkovojuvodu Gejzu.

⁷⁵ GRUIA, A. M.: Saint Ladislav en Stove Tiles. In: Studia Patzinaka, n. 3, Bucharest 2006, s. 1-24.

⁷⁶ HOŠŠO, J.: K technológii, s. 95.

⁷⁷ HOLČÍK, Š.: Stredoveké kachliarstvo, s. 13.

⁷⁸ GERÁT, I.: Témy k otázke funkcií obrazových cyklov zo života tzv. dynastických svätcov na území neskorostredovekého Slovenska. In: Studia archaeologica slovacica mediaevalia III-IV, Bratislava 2000-2001, s. 318.

⁷⁹ RUSINA, I. - ZERVAN, M.: Životy svätých, s. 141.

⁸⁰ FARMER, D. H.: Oxfordský lexikon, s. 257-258.

⁸¹ GERÁT, I.: Stredoveké obrazové témy, s. 130.

⁸² RUSINA, I. - ZERVAN, M.: Životy svätých, s. 125.

Neúplná kachlica s reliéfom tohto svätca sa našla na hrade Branč.⁸³ Svätec je oblečený v kráľovskom rúchu, na hlave má korunu a v ľavej ruke drží kráľovskú insígniu, ríšske jablko (obr. 7). M. Říha ho mylne interpretoval ako sv. Ladislava, tento omyl sa objavil aj v interpretácii J. Hošša, ktorý fragment kachlice so sv. Štefanom našiel v mestskom hrade v Kremnici.⁸⁴

Kachlice s postavami sv. Imricha, mladého uhorského kráľa, vyznačujúceho sa zbožnosťou sa našli vo Filákovke a v Devíne (obr. 8). Oblečený je v kráľovskom rúchu, s korunou na hlave, v rukách drží ľaliu – znak čistoty a zásnúbenia Panne Márii.⁸⁵ Kachlica z Filákovka má viacfarebnú glazúru.

V poslednej skupine bystrických kachlíc dominuje reliéf **sv. Kataríny**, ktorý je spracovaný na vysokej umeleckej úrovni (obr. 9). Svätica v gotickom výklenku s dlhými vlnitými vlasmi, v nariasenej sukničkej šiat a plášťom drží v pravej ruke zlomené koleso, v ľavej meč.

Rovnako krásny reliéf má aj kachlica so **sv. Margarétou**, ktorá sa našla na Bratislavskom hrade (obr. 10). Svätica - v gotickom výklenku drží v rukách draka. Bola pannou a mučeníčkou, pochádzala z pohanskej rodiny, ktorú pestúnka vychovávala v kresťanskej viere.⁸⁶

Kachlica s postavou **sv. Márie Magdalény** sa našla v Komorskom dvore v Banskej Štiavnici. Postava v dlhom plášti drží v rukách nádobu so vzácnym olejom – znak potierania Kristových nôh u farizeja Šimona.⁸⁷ Ďalšie dve svätice sú zobrazené so svojimi atribútmi na torzách keramických foriem.

Forma so **sv. Barborou** s vežou v pravej ruke sa našla v Slovenskej Ľupči na Kláštorisku (obr. 11). Jej kult bol rozšírený v bankských mestách, bola totiž patrónkou baníkov. Vo farskom kostole Nanebovzatia Panny Márie v Banskej Bystrici jej zasvätili oltár v rovnomennej kaplnke sv. Barbory.

Na forme nájdenej priamo na parcele s lokalizovanou kachliarskou dielňou sa našiel zlomok formy ranokresťanskej **svätice Doroty** (obr. 12). Je vyobrazená bez svätožiary, v gotickom výklenku, v pravej ruke drží košík s ružami. Patrí medzi najobľúbenejšie svätice stredoveku.⁸⁸

Plejáda svätcov na kachliciach stredoslovenskej banskej oblasti, predstavenej v tomto príspevku nemusí byť konečná, nakoľko archeologický výskum v historických mestách môže priniesť nové prekvapujúce nálezy. Predstavené malé umelecké klenoty dopĺňajú mozaiku poznania stredovekého umeleckého remesla, ktoré odrážalo nielen bohatstvo oblasti, ale aj umelecké cítenie remeselníka a vkus vtedajšej spoločnosti. Kachlice ako súčasť výhrevných telies prv zdobili príbytky bohatých mešťanov, dnes patria medzi klenoty stredoslovenských múzejných expozícií.

PhDr. Marta Mácelová; Katedra histórie Fakulty humanitných vied,
Univerzita Mateja Bela, Tajovského 40, Banská Bystrica 974 01
(macelova@fhv.umb.sk)

⁸³ ŘÍHA, M.: Výsledky výskumu, s. 261, obr. 152.

⁸⁴ HOŠŠO, J.: K technológii, s. 97, obr. 2.

⁸⁵ RUSINA, I. - ZERVAN, M.: Životy svätých, s. 223.

⁸⁶ RUSINA, I. - ZERVAN, M.: Životy svätých, s. 144.

⁸⁷ RUSINA, I. - ZERVAN, M.: Životy svätých, s. 143.

⁸⁸ GERÁT, I.: Stredoveké obrazové témy, s. 160.

Obrazová príloha

Obr. 1. Sv. Juraj

Obr. 2. Sv. Katarína

Obr. 3. Sv. Ladislav

Obr. 4. Sv. Ján

Obr. 5. Sv. Peter

Obr. 6. Sv. Pavol

Obr. 7. Sv. Štefan

Obr. 8. Sv. Imrich

Obr. 9. Sv. Katarína

Obr. 10. Sv. Margaréta

Obr. 11. Sv. Barbora

Obr. 12. Sv. Dorota

Summary

Attributes of a Saint at the Gothic Stove Tiles from the Central Slovak Mining Region

Marta Mácelová

The important stove tiles workshop worked in Banská Bystrica, Central Slovakia, in the 15th century. Production of this workshop is confirmed by the archaeological findings – relief tiles from the destructed tile stoves in the town of Banská Bystrica. On the basis of the findings we can divide production of the tiles in three time phases. In the first phase (second quarter of the 15th century) there are no pictures of the saints at the reliefs. We assume that their patterns were taken from the German workshops, possibly via the workshops in Buda.

Tiles made circa in the middle of the 15th century have the pictures of the saints at their reliefs, for example of Saint George sitting on the horse and killing a dragon with a lance. At the background we can see the praying princess. Another relief shows Saint Ladislav with the crown on his head bearing a shield with the Hungarian state sign in his right hand and a halberd in his left hand. Third one is the Saint Catherine with the nimbus who holds her attributes in the hands – a sword with the globular head in the right and the wheel in the left. Diverse art quality of the tiles is the sign of using of more patterns from the region of the Central Europe. Artificial execution of all these tiles has the special feature of the domestic workshop in Banská Bystrica.

The peak of the production came in the last third of the 15th century when the woodcarver of the late Gothic wardrobe altars made the forms for the tiles in the Banská Bystrica workshop. These tiles were used in the town-halls and houses of the burghers in Banská Bystrica, Kremnica, Banská Štiavnica, in the monasteries in Bzovík and Slovenská Ľupča, in the halls of castles in Bratislava, Fiľakovo, Orava, Šintava, Topoľčianky and Branč. The saints at these reliefs bear the following attributes: Saint Barbara a tower, Saint Dorothy a basket with the roses, Saint Margaret a dragon in the hand, Saint Emerich a lily, the apostles Saint Peter a key, Saint Paul a sword, and Saint John a chalice with the snake. Products of this woodcarver make the workshop in Banská Bystrica the important European centre of tile-making which can be compared to the workshops in South Germany and Buda.